

Как Казахстан потерял 400 миллионов долларов

*К. Арыстанбеков,
Костанайский центр экономического анализа*

Независимый Казахстан уверенно вступил в XXI век с собственными экономическим пространством, финансовой системой и национальной валютой. Десятилетие государственного суверенитета дает повод оглянуться назад и заставить задуматься: где сплотились, когда и какими темпами и издержками добились успехов в социально-экономических преобразованиях?

Развитие экономики республики в период системных преобразований можно разделить на три этапа: первый — период экономического падения (1992—1995 гг.); второй — период экономической стабилизации (1996—1997 гг.) и третий — период экономического спада и незначительного подъема (1998—1999 гг.). Экономический спад в 1998 г. и в течение пяти месяцев 1999 г. явился весьма неожиданным событием в истории страны. В то же время 1999 г. нами воспринимается как год казахстанской девальвации.

После президентских выборов в январе 1999 г. руководство Национального банка (НБ) и правительство РК приняли решение о радикальном изменении направленности финансовой политики. Правительство одобрило решение Нацбанка РК о переходе с 05.04.1999 г. к режиму свободно плавающего обменного курса национальной валюты. Долгожданный финансово-валютный шаг многими аналитиками был охарактеризован как единственно правильный.

Однако в последние годы обсуждению своевременности и эффективности апрельской девальвации не уделяется достаточного внима-

ния¹. Необходимые и весьма полезные уроки из «апрельской» ситуации и самой апрельской девальвации практически не извлечены. Особенности экономических факторов, повлиявших на валютный рынок страны, и парадигма оперативного ведения своевременной и эффективной девальвации по-прежнему непонятны ни общественности, ни представителям политического истеблишмента².

Несмотря на широко распространенное мнение о своевременности и эффективности апрельской девальвации, исходящее из уст представителей властей Казахстана, постановление правительства, по нашей оценке, не было ни реформаторским, ни радикальным.

С точки зрения своевременности осуществления казахстанской девальвации в работе сделан небольшой анализ таких индикаторов, как: нетто-продажа иностранной валюты (американский доллар) на внутреннем валютном рынке через обменные пункты за 1994—1999 гг., показатели и тренды торгового баланса и сальдо текущего счета внешнеторговых операций, общее состояние платежного баланса РК, совокупный объем торгов долларов США, а также объем портфельных инвестиций. При этом коэффициенты и тренды депрессионного анализа позволили выявить между несколькими валютными процессами (cross correlation)

наиболее существенные зависимости валютных индикаторов и их «лагов».

Как показал проведенный нами анализ, в течение 1998 г. наблюдалась довольно отчетливая тенденция, которая предопределила наличие двух наиболее благоприятных и максимально выгодных условий для оперативного проведения эффективной девальвации тенге: первое предупреждение произошло в конце февраля и начале апреля 1998 г., и второе — после того, как произошел российский финансовый (августовский) кризис.

К сожалению, эти предупреждения были практически полностью проигнорированы финансовой и экономической властью Казахстана. Реальные предупреждения за счет ранних индикаторов не были восприняты властями должным образом. Денежная власть своими действиями и/или бездействием продолжала обострять и усугублять состояние валютного рынка страны и проводить массированную политику валютной интервенции. Так, НБ РК на интервенциях за март 1999 г. потратил 164 млн. долл. США. Истощение золотовалютного резерва до конца 1998 г. составило около 400 млн. долл., по другим данным — 600 млн. На начало апреля 1999 г. объем золотовалютного резерва упал до критической отметки — 1,65 млрд. долл.

¹ Соответствующие оценки были предусмотрены в материалах журнала «Саясат» (№ 5 за 1999 г.) и республиканской газеты «Деловая неделя» (№№ 32, 34, 47 за 1999 г.) и т.д.

² В мировой экономической истории существует множество объяснений эффективности девальвации национальной валюты. Наиважнейшими являются снижение или устранение отрицательного сальдо торгового и платежного балансов, недопущение истощения валютных резервов, обеспечение конкурентоспособности экономики. См. Ekonomî el kitabî ve Makro ekonomî. OKAN YAYINCILIK, ss. 104, 105.

ГОЛЛАНД АУРУУЫ! ҚАЗАҚСТАНҒА ҚАТЕРІ ҚАНДАЙ?

Қайырбек АРЫСТАНБЕКОВ,
Қазақстан Республикасы Президенті
Әкімшілігінің Қауіпсіздік Кеңесі аппа-
ратының бас сарапшысы

“Голланд ауруы” (Dutch Disease) туралы макроэкономикалық мәселе тұрғысында баспа-сөзде аңда-санда жазылып та, үлкен кеңестерде айтылып та жүр. Алайда кейбір бұқаралық ақпарат құралдарының науқастың мән-жайын нақты, терең түсіндіре алмауы да байқалады.

Кейбір мемлекеттік органдар, мәселен, Ұлттық банк, Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігі бұл дерт бізде мүлдем жоқ, деңгейі өте аз десе, өзге сарапшылар, керісінше, бар дейді. Әрине, әралуан пікірлердің болуының өзі көп мәселелен хабар береді.

Енді осы аурудың мағынасын ашып көрейік: шикізатты (әсіресе мұнай мен газды) жаппай сыртқа (экспортқа) шығарғанда экономикаға валюта ағыл-тегіс құйылып, рыноктағы баға өсіп, ұлттық валюта нығайып, экономика біртіндеп қымбаттай бастайды (Фактілер: 2006 жылдың 6 айында ІЖӨ номиналмен (ақшадай кәзіргі бағамен) өсетінде 31,4% өсті, ал шын мәніндегі (нақты) өсімі 9,3%. Айырмашылық — 3,3 есе). Демек, экономиканың 3,3 есе қымбаттауы оның өзге экономикамен салыстырғанда бәсекеге қабілетінің төмендегенін көрсетеді.

Отандық тауар өндірушілер біртіндеп рыноктан ығыстырылады (фактілер: 2000 жылы отандық тауар өндірушілердің үлесі жалпы тұтынуға 72,1%-ға болса, 2006 жылдың 9 айында 50,7%-ға дейін азайды).

Ұлттық валютаның қымбаттауы экспорттық қабілеті бар шикізаттық емес басқа секторларға кері әсерін тигізуі мүмкін (фактілер: 2000 жылы шикізаттық сипаты жоқ тауарлардың экспорты 2 млрд. АҚШ долларын құраса, 2005 жылы да сол деңгейден еш аспады). Сөйлеп келгенде, мұнай, т.б. шикізат секторларындағы ірі жетістіктер өңдеу өнеркәсібінің астыртын тұншықтырып, олардың ресурстарын өзіне тартып, жұтып отырады.

Әлемдік тәжірибеге назар аударсақ, бұл құбылыс негізінен шикізатты, оның ішінде мұнай мен газды экспорттайтын елдерде жиі байқалған. Олар — мұнайды экспорттайтын елдер ұйымы — ОПЕК-ке мүше және осы ұйымға кірмейтін, бірақ мұнай мен газды сыртқа шығаратын елдер. Әлем бойынша бұл термин өткен ғасырдың 50-60-жылдары ғана пайда болды.

“Голланд ауруының” алдында “испан дерті” болған еді. Испандықтар Латын Америкасында (XVI ғ.) жаулап алған колониялардан байлықтарды (алтын, күміс) өз еліне тасып, оларды экономиканың, мемлекеттің одан өрі дамуына жұмсамай (инвестиция жасамай), өте қымбат, зергерлік заттарды жаппай сатып ала бастаған. Нәтижесінде Испания мен Еуропа елдерінде инфляция күшейіп, халықтың тұрмысы нашарлап, экономикалық дағдарысқа түсті. Испанияла алғашқы бар Италияны бірнеше банкі банкротқа ұшырады.

1973 жылға дейін Сауд Арабиясында жан басына шаққандағы ІЖӨ АҚШ-пен салыстырғанда 15% төмен болса, отыз жылдан соң, 2003 жылы 72% төмендеді. 1973-1975 жылдары Венесуэланың ІЖӨ-сі 10 000 доллардан асса, 2005 жылы сатып алу қабілеті бойынша 5800 долларға дейін төмендеді.

Венесуэла халқы ішкі тұрақсыздық пен қақтығыстың ұйытқысы болып келген қара алтынды “шайтанның эксперименті” деп атаса, Сауд Арабиясында мұнайды “Алланың бергені, рақымшылығы” деп бағалайды.

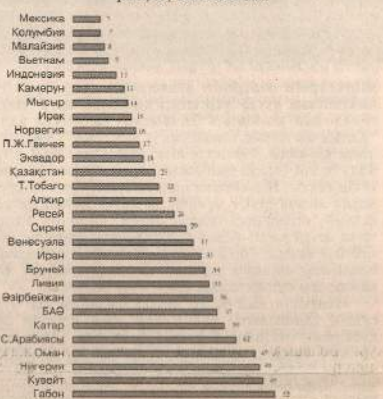
Осы тұста мұнайға тікелей байланысы бар ХХ ғасырдың айтулы оқиғаларына зейін салайық. Жапонияның екінші дүниежүзілік соғысқа кіруінде, АҚШ-тың Перл-Харбордағы әскери-теңіз флотына кенеттен шабуыл жасауында бір құпия болды. Ол — мұнай құпиясы. Өйткені, жапондықтар Қытайға 1941 жылы басып кіргесін АҚШ мұнайды жапондықтарға жөнелту (экспорт) көлеміне бірден шектеу қойды. Ал Жапония АҚШ-тың мұнай импортына тәуелділікке түсті.

Бұрынғы Кеңес Одағы ыдырауының негізгі себебі мұнайға да байланысты. КСРО ХХ ғасырдың 70-80-жылдары мұнай мен газ экспортынан 200 млрд. доллар табыс алды. Бірақ, 80-90-жылдары мұнайдың бағасы АҚШ саясатының салдарынан біртіндеп төмендеді. Өйткені, АҚШ Кеңестер елін ыдырату мақсатында (ұсынысты сураныстан малайту арқылы) резервтегі мұнай қорын рынокқа жаппай сата бастады. Сөйтіп, КСРО-ның мұнай экспорттынан түсетін табысын барынша азайтты. Экономикалық тоқыраудың арты Кеңес Одағының елін бөлшектеуімен аяқталды.

“ГОЛЛАНД АУРУУЫНЫҢ” ҚАЗАҚСТАНҒА КЕЛУІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛҒАШҚЫ БЕЛГІЛЕРІ

“Голланд ауруы” мұнай өндірудің қарқынын ұлғайта бастаған Қазақстанда 2002 жылы келіп (мұнайды қамтитын шикізат өнеркәсібінің үлесі өңдеу өнеркәсібінің үлесінен асқан жыл, оның

Кейбір елдердегі мұнайдың ішкі жалпы өнім (ІЖӨ) ішілдегі үлесі, %, 2001-2006 жж.

сонымен қатар табыстарда да 5 млрд. доллардан асып отыр.

Үшінші белгі — өндіріс секторларында жалақы деңгейінің өсу қарқыны еңбек өнімділігінің өсу қарқынынан асып түсуі. Әрине, осы орайда оқырман жалақының өскенін қалайды. Ол үшін бір шартты қатаң сақтауға міндеттіміз. Жалақының өсу қарқыны еңбек өнімділігінің өсу қарқынынан еш аспауы керек. Бұл заңды Қазақстан қатаң, міндетті түрде орындауы қажет. Әйтпесе, ұзақ мерзімде, әсіресе, экспортқа шығарылмайтын тауар мен қызмет көрсетулердің бәсекеге қабілеті өлсін-өлсін әлсірейтін болады және экономикалық өсу төмендейді. Ал экспортқа өнім шығаратын отандық өндірушілердің жұмыс күші арзан елдердегі (Қытай, Қырғызстан, Өзбекстан) кәсіпорындармен салыстырғанда бәсекеге қабілеті төмен болады.

Мәселен, 2000-2005 жылдары жалақының орташа өсу қарқыны 10-11%-ды құрады, тіпті өткен жылы жалақыны өсіруге арналған бюджеттің шығыс бөлігі бірден 25,9%-ға артты. Ал еңбек өнімділігінің өсу қарқыны төменгі деңгейде қалды: 2000-2005 жылдары орташа 6-7%-ды құрады. Соңғы жылдары, екіншіше орай, жалақының өсу қарқыны тек еңбек өнімділігінің өсу қарқынынан емес, сонымен қатар экономикалық өсумен де асып отырды.

Қазақстанда жалақының өсу қарқыны еңбек өнімділігінің өсу қарқынынан 4% асып отыруы елде “голланд ауруының” белгілері бар екендігін тағы да дәлелдеді. Үкіметке жаңа тактикалық және стратегиялық міндеттер жүктелді. Егер осы салада шұғыл шаралар қабылданбаса, ерте ме, кеш пе 4 пайыздық айырмашылықтың бағасы Қазақстанның 4 пайыздық экономикалық өсуді жоғалтып алуымен пара-пар.

Осы құбылыстан туындайтын басты қауіп — ішкі өндірісіміз біртіндеп қымбаттай бастайды. Егер қымбаттау басталса (кейбір секторларда басталып та кетті), қазақстандықтар импорттық заттар мен ресурстарды жаппай пайдалануға көшеді.

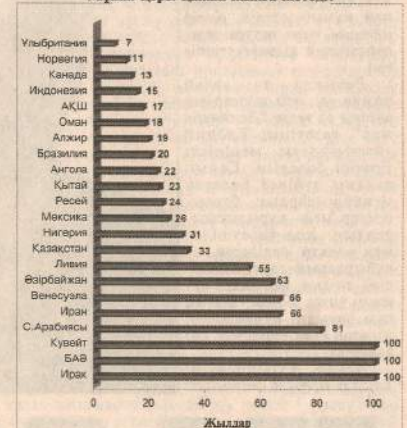
Осы орайда айта кететін жойт: жаппай сатып алу жалақы емес, сонымен қатар банктер беріп жатқан тұтыну несиелерімен де ұлғаяды. 2003-2005 жылдары тұтыну несиелері Қазақстанда 10 есе өсті.

Түттеп келгенде, 2003-2006 жылдары Үкіметтің экономикалық саясаты жоғарыда көрсетілген “голланд ауруының” алдын алатын, барыс организмнің имунитетін күшейтетін қағидалы мұқият ескермей жүргізіліп жатқандығын тағы да аңғартты.

Төртінші белгі — ақша салмағының өсу қарқыны. Мұнай экспорттынан келіп жатқан валюта ағынын Ұлттық банк стерилизация (рынокқа жібермеу) жасап, шет ел валютасын барынша қорытып жатыр. Мұның нәтижесі ақша агрегаттының, яғни ақша салмағының индикаторы М3 шамасының ұлғаюына өкеліп соқтырды. Автордың есебі бойынша, 2000-2005 жылдары ақша салмағы жыл сайын орташа 40,8% өсіп келді. Әлемдік статистикаға ден қойсақ (International Financial Statistics, IMF, Volume XVI, 2004-2005, The World Bank Annual Report, 2005 Volume 2, Government Finance Statistics Yearbook, IMF, 2005), ХХ ғасырдың соңында ақша салмағын 30-50% өсірген елдер үнемі инфляцияға тап болғандығы және ішкі бағалардың ұдайы өскендігі расталғанын білдіреді. Бұл инфляцияның өсуі. Бағаның үнемі өсіп жатқандығын ай сайын сезінеміз. Үшінші белгіде сөз болғандай, өндіріс секторлары мен

түскен кірістердің 75-80%-ын күнделікті мұқтаждықтарға пайдаланып, тек 20-25%-ын ғана қорға жинап келдік. Ал мұнай қорларының ерте ме, кеш пе таусылатыны бірімізге мәлім.

Мұнай қоры қанша жылға жетеді?

ОПЕК ұйымына мүше кейбір мемлекеттердің мұнай қорлары (млрд. баррель)

Жылдар	БАӘ	Катар	Иран	Ирак	Кувейт	С.Арабиясы	Венесуэла
1980	28.0	1.4	58.0	31.0	65.4	163.4	17.0
1982	30.6	1.3	57.0	29.7	64.5	164.6	20.3
1984	30.4	1.4	51.0	43.0	63.9	166.0	24.9
1986	30.0	1.4	47.9	44.1	89.8	168.8	25.6
1988	92.2	4.0	92.9	100.0	91.9	167.0	56.3
1990	92.2	4.0	92.9	100.0	91.9	257.5	59.1
1992	92.2	4.0	92.9	100.0	94.0	257.9	62.7
1994	92.2	4.0	89.3	100.0	94.0	258.7	64.5
1996	92.2	4.0	93.0	112.0	94.0	259.0	64.9
1998	92.2	4.0	89.7	112.5	94.0	259.0	72.6
2000	93.0	4.0	89.7	112.5	95.0	261.0	76.8
2002	97.8	3.7	89.7	112.5	96.5	262.7	76.8
2004	97.8	3.7	89.7	112.5	96.5	262.7	76.8
2006	97.8	3.7	89.7	112.5	96.5	262.7	76.8

Дерек көз: Oil and Gas Journal u BP Statistical Review. Database of Organization of the Petroleum Exporting Countries.

Өткен, 2006 жылдан бастап мұнайдан түскен кірістердің барлығы да Ұлттық қорға шоғырлануда, бірақ бюджеттің жыртқығын жамау үшін бөрібір оларды Үкімет пайдалануға құқылы. Елбасының Жарлығымен бекітілген Ұлттық қорды қалыптастыру мен қолдану тұжырымдамасында бюджет шығындарын қаржыландыру үшін қордан тартылатын трансферттер 2007 жылы ІЖӨ-нің 3,86%-ы, ал 2009 жылы 3,01%-ы шамасында көрсетілген.

Жақында Парламент депутаттары “2007-2009 жылдарға арналған Ұлттық қордан тартылатын кешенді трансферт туралы” заң жобасын қолдады. Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігінің ұсынысы бойынша 2007 жылы — 30,7

шылығы, қызмет көрсету, электр энергиясын, газды, суды өндіру және бөлу т.б.) еңбек өнімділігінің қарқынын арттыруға бағытталған іс-шаралар жоспары Үкімет тарапынан жасалып, жүзеге асырылуға тиіс. Бұл шараларды үнемі орындау керек. Іс-шараларға “Қазына” мен “Самұрық” компанияларын жұмылдырған абзал.

9. Қаржы рыногы мен қаржы ұйымдарын реттеу агенттігі “голланд ауруы” аясында және мұнай бағасы құлағанда қаржы дағдарысын болдырмау үшін тұтыну кредиті мен банктердің сырттан қарыз алу рыноктарында қалыптасқан тәуекелділік деңгейін азайтуға бағытталған бірнеше шаралар қабылдау керек. Егер мұнай бағасы өлкен төмендесе, несені алған жұрт осы банктерге қайтарып бере алмайтын күйге түседі, мұның арты банк дағдарысына жол ашады (2003 жылғы Оңтүстік Кореядағы банк дағдарысы осылай болды). Сондай-ақ, жылжымайтын мүліктің бағалары құласа банктердің ипотекадағы активтері де құнысзанды (1980 жылдары АҚШ-тағы банк дағдарысы осылай өрбіді).

10. “Петромемлекет” (petrostate) пен “петро-экономика” — мұнайлы экономика (petro-economics) көлемін шектеу. Ол үшін мұнайдың ІЖӨ мен экспорттағы үлесін тиімді деңгейде ұстау қажет. “Голланд ауруы” одан өрі болдырмау тұрғысынан мұнайды ұзақ мерзімде өндіру туралы арнайы кесте жасаған дұрыс. Мұнай арқылы көбейген сауда балансы Қазақстанда өте көп, оны кеміткен дұрыс. Сауда балансының он салдысы ІЖӨ-ге

шаққанда 2001 жылы 5,3% болса, 2005 жылы 18,4%-ға жетті.

2000-2005 жылдары Қазақстанда мұнай өндіру жыл сайын 14,5-14,9% қарқынмен өсіп келді, енді 2008-2015 жылдары жылдық өсімі — 5-7%-дан асырмау саясатын міндетті түрде жүргізу — “науқасқа” қарсы шара болып табылады.

11. “Петроманополитаны” реттеу және бәсеке рыногын арттыру. Бәсекені қорғау комитеті реттейтін кәсіпорындар реттеудің мұнай-газ, кен-байланыс өнеркәсібінің, байлаша айтқанда, шикізат өндіретін кәсіпорындардың бір де біреуі жоқ, олар еркін қымбаттауда, керісінше, шикізат өндіретін кәсіпорындардың үлесі 87%-ды

инфляция күшейіп, халықтың тұрмысы нашарлап, экономикалық дағдарысқа түсті. Испанияда алашағы бар Италияның бірнеше банкі банкротқа ұшырады.

XX ғасырда газ бен мұнайға, басқа да ресурстарға бай кейбір елдердің жіберген басты екі қатесі болды.

Біріншісі — өңдеу өнеркәсібінің секторлары мен қызмет көрсетуге ерекше назар аудармай, жер асты байлықтарынан түсетін пайданы алумен, бөлумен жаппай шұғылдану. Бұл қателік — ОПЕК картеліне мүше 13 мемлекет: *Иран, Ирак, Кувейт, Сауд Арабиясы, Венесуэла, Катар, Индонезия, Ливия, Біріккен Араб Әмірлігі, Алжир, Нигерия, Экватор және Габонға* тән. Араб Әмірлігі мен Индонезия даму бағыттары 1980 жылдары ғана өзгертіп дұрыс жолдарын таба білді.

Дүние жүзінде мұнайдың 35-37%-ын осы елдер өндіріп отыр.

Әлем бойынша мұнай өндіру (1 тәулік/млн. баррель)

	Қыркүйек 2005 жыл	Қыркүйек 2006 жыл
ОПЕК-ке кіретін өндіріс елдер		
Сауд Арабиясы	9,55	9,1
Иран	3,93	3,95
Ирак	2,08	2,07
Кувейт	2,6	2,53
БАЭ	2,5	2,65
Алжир	1,38	1,39
Ливия	1,65	1,76
Нигерия	2,43	2,19
Венесуэла	2,6	2,52
ОПЕК-барлығы	30,42	29,85
Газ конденсаты ОПЕК	4,4	4,67
ОПЕК-ке кірмейтін өндіріс елдер		
АҚШ	4,204	5,111
Канада	2,397	2,63
Солтүстік Америка — барлығы	6,601	7,741
Мексика	3,367	3,25
Бразилия	1,667	1,729
Колумбия	0,535	0,524
Латын Америка — барлығы	7,134	7,112
Ұлыбритания	1,458	1,374
Норвегия	2,665	2,403
Еуропа — барлығы	5,037	4,671
Египет	0,66	0,65
Ангота	1,325	1,485
Африка — барлығы	3,581	3,762
Оман	0,704	0,669
Қырғ. Шығыс — барлығы	1,529	1,459
Қытай	3,616	3,7
Үндістан	0,626	0,675
Австралия	0,467	0,425
Малайзия	0,763	0,69
Азиялық-тынық мұхит өңірі — барлығы		
	6,542	6,512
Ресей	9,53	9,712
Қазақстан	1,229	1,288
ТМД-ның басқа елдері	0,92	1,27
ОПЕК-ке кірмейтіндер барлығы	42,093	43,441
Газ конденсаты	4,546	4,766
ӘЛЕМ БОЙЫНША-БАРЛЫҒЫ	83,259	84,627

Дерек көз: КБ Business Guide, 21.11.2006, Database of Organization of the Petroleum Exporting Countries

1965-1999 жылдар арасында экономиканың құлдырауы жыл сайын Иран мен Венесуэлада 1%, Ливияда 2%, Ирак пен Кувейтте 3%, Катарда 6%-ға жетті. XX ғасырдың соңғы 30 жылында ОПЕК ұйымына мүше елдердің ішкі жалпы өнімдері (ІЖӨ) өскен жоқ, керісінше, жыл сайын 1,3% кеміп отырды. Бұл қателікке ұрыбаған елдердің бірі — Норвегия.

Екінші қателік — мұнай мен газ секторларына мемлекеттің тікелей араласуы, мемлекеттік осы секторлардың өндіріс ошақтарын мемлекеттің қарамағына күштеп алуы, яғни "национализациялау". Мұндай құбылыс ОПЕК-ке мүше елдерде, әсіресе Венесуэла мен Сауд Арабиясында жиі орын алды.

(Соңғы Басы 1-бетте).

бірнеше белгісі (симптомы) барыс организмде біліне бастайды.

Бірінші белгі. Көлемі бойынша немесе әлемдік бағаның өсуінен (2005 жылы бағаның өсуінен экспорт 37% өсті) Қазақстанға мұнай экспортынан түсіп жатқан валюта ағыл-тегі құйылды. Валюта ағыны елдің валюта рыногына ықпал етіп, теңгенің бағамын әлсін-әлсін күшейтіп, нығайтумен болды.

2005 жылы теңгені айырбастаудың тиімді индексі 5,8% нығайды, ұлттық валютамыз доллармен салыстырғанда 1,5%, ал еуроға қатысты 15,9% қымбаттады. 2003 жылы теңге долларға қатысты 12,4% қымбаттағанын айта кетейік. Жалпы, валюта бағамының саясаты — Ұлттық банк қузыретіндегі мәселе.

Егер бұрын валюта рыногы — айырбастау пунктінде 1 АҚШ долларын 146-156 теңгеге сатып алсаңыз, енді 126 теңгеге сатып алуға болады. Демек, шикізаттық емес, дайын тауарлар мен қызмет көрсету өнімдерін сыртқа шығаратын отандық экспортшылар валюта бағамы өзгеруінен туындайтын, құны 30 теңгеден тұратын (156-126=30) бөсекке қабілеттілік деңгейін жоғалтты деген сөз. Бұл үрдіс Қазақстанның Индустриялық-инновациялық даму стратегиясына қайшы келеді.

1999 жылдың көктемінде және 2000-2001 жылдары жүргізілген девальвация мүмкіндігін Қазақстан түтілімен пайдаланды. Енді жаңа девальвацияға зорұміз. Бағалардың ұдайы өсу аясында ұлттық экономиканың одан әрі дамуы үшін теңгені айырбастаудың тиімді жаңа саясаты ауадай қажет.

Сайып келгенде, 2003-2006 жылдары мұнайдың түсіп жатқан валюта ағыны аясында Халықаралық валюта қорының кеңестерін басшылыққа алған Қазақстанның Ұлттық банкі осы жылдары жүзегі келген валюта бағамы саясатының нәтижесінде теңгеміз әлсін-әлсін қымбаттады. Бұл Елбасының 2006 жылы Қазақстан халқына Жолдауында көрсетілген стратегиялық мақсаттың орындалуына — бөсекке барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіруге — шикізаттық емес, яғни өңдеу өнеркәсібі мен қызмет көрсету секторларына, оның ішінде экспортпен шұғылданып отырған кері әсерін тиісін жеткандығы байқалады.

Дәлел ретінде Қытай төжірібісіне назар аударалық. Соңғы жиырма жылда ҚХР мен АҚШ арасындағы сауда балансы 100 млрд. долларға жетіп, Қытайдың үстем түсуімен аяқталды. Бұған өз септігін тигізген бірден-бір құрал валюта бағамы саясаты, яғни жоанның өте тиімді бағамы болып табылады.

Екінші белгі біріншіден өрбиді. Теңге бағамының нығайғаны барысында импорттық тауарлардың келуін ынталандырып, импорттық қызмет түрлері арзандай бастайды. Демек, импорт мөлшерінің молдауы отандық өнім өндірістерді ішкі рыноктың біртіндеп ығыстырып (фактілер: қазақстандықтар тұтынған тауарлардағы импорттың үлесі 2000 жылы 27,9% еді, ал, 2005 жылғы 44%-ға жетті), экономиканы есептейтін бухгалтерлік есепшот жүйесі — төлем балансына тән ағымдағы есепшот көрсеткіштерінде теріс сальдоның көрініс беруіне, ұлғаюына себеп болады. Теріс сальдо тек қана қызмет көрсету емес,

өсіріген елдер үнемі инфляцияға тап болғандығы және ішкі бағалардың ұдайы өскендігі расталды.

Бесінші белгі — инфляцияның өсуі. Бағаның үнемі өсіп жатқандығын ай сайын сезінеміз. Үшінші белгіде сөз болғандай, өндіріс секторлары мен бюджеттегілердің жалқы деңгейлерін жыл сайын көтеруге мәжбүрлейтін бір ғана себеп бар. Ол халықтың қалтасындағы жалқысы мен табысын үнемі жұтып жатқан инфляция деген құбылыс. Былайша айтқанда, инфляция салғы. Ағымдағы жылдың 7 айында инфляция 8,7%-ға өсті, ал жылдық болжам — 5,7%.

Енді инфляцияның макроэкономикалық қасиетіне қысқаша тоқталайық. Биылғы жарты жылда ұлттық экономикамыз номиналмен (ағымдағы бағаммен ақшамен) есептегенде 31,4% өсті, ал шын мөніндегі (нақты) өсімі 9,3%. Айырмашылық 3,3 есеге жетіп отыр. Демек, Қазақстанда 1000 теңгенің өнімі өндірілсе, оның ақшайтай құны 3400 теңгеге жетті деген сөз. *Төңірік айтқанда, XXI ғасырдың басында Қазақстан экономикасына төң "голланд ауруының" индексі 3,3-ке жетіп, жалпы ақша ұсынымы ақша сұранысынан (тауар салмағына сөйкес) құны 2400 теңгеден тұратын (3400-1000=2400) жымдамдықпен озып отыр.*

Соңғы екі-үш жыл ішінде Үкімет пен Ұлттық банк арасында инфляция туралы қайшылық жалғасып келе жатқанын көзі қарақты адамдар біледі. Егер инфляцияның басты себебі ақшада (монетарлық) болса, онда басты кінә Ұлттық банкке тағылады, ал себеп ақшада болмай (монетарлық емес), монополияда болса, онда кінәлі Үкімет болып табылады.

Осы орайда автордың пікірі мынаған келіп саяды: *кінә Үкіметке де емес, Ұлттық банкке де емес. Біздегі инфляцияның басты себебі — осы талдауда көрсетілген "голланд ауруының" тікелей салдары мен нәтижесінде.*

“ГОЛЛАНД АУРУЫН” ЕМДЕУ ЖОЛДАРЫ НЕМЕСЕ ҮКІМЕТ ПЕН ҰЛТТЫҚ БАНК ЖАСАУҒА ТИІСІ КЕЙБІР ҚАДАМДАР

1. Үкімет жүргізетін экономикалық саясаттың ең қуатты құралы бюджет екендігі әмбебап аян. Бюджетіміз “голланд ауруына” төтеп бере алатындай пішінде жоспарлануға, шапшаң құрылуға және дәл уақытында орындалуға тиіс. Елдің бюджеттік саясатының логикасы ішкі қажеттіліктер мен үрдістерді ғана ескермей, сонымен қатар Қазақстаннан сырт жерде болып жатқан құбылыстарды ескере отырып жасалатын экономикалық қауіпсіздігіміздің бірден-бір тетігі ретінде саналуы керек.

Ол үшін не істеу керек? *Қазақстанда “голланд ауруын” таратпау тұрғысынан мемлекеттің бюджеттік стратегиясын қайта қарап, бюджеттегі шығысына лимит жасау саясатына беру керек.*

2. Екінші қадам бюджет лимитінің шамасына тікелей байланысты. Лимиттің шамасын анықтау үшін ІЖӨ өсу қарқынына мән берген жөн. Мәселен, 2000-2006 жылдары ІЖӨ орташа 9-11% өсіп отырса, бюджеттің шығыс жағы жыл сайын 20,8% артып отырған. Яғни, екі есе артық. Ендеше, лимиттің шамасы ІЖӨ-нің өсу шамасымен теңдестірілуі керек. Ең үлгісі, тиянақты бюджеттік саясаттың көрінісі осындай болмақ.

Осы тұрғыдан ең жауапты, ең тиімді бюджеттік саясат Қазақстанда 2002 жылы жүргізілген екен. Сол жылғы бюджеттің шығыс жағы мен ІЖӨ екеуі де теңбе-тең түскен, 9%-дан аспаған. Ал әлемде мұнай бағамының шаркұлақ кезінде тек үш мемлекет ең жауапты бюджет саясатын жүргізіп келді. Олар — Норвегия, Чили, Кувейт. 2000-2005 жылдары Норвегия жыл сайын бюджеттің шығыстарын 1,7%, ал Кувейт 0,2% азайтып отырды.

Бюджет саясатының лимитін жасау барысында оның шамасын экономикалық өсу шамасымен теңдестіру — барысты “голланд ауруына” шалдықтырмауға бағытталған тиімді шара ретінде қабылданып отыр.

3. Жылдық бюджетті жоспарлау аясында бюджеттің арнайы “мұнай-газдық балансын” жасау. Былайша айтқанда, мұнай мен газ секторларынан келіп түсетін кірістерді есептемегендегі бюджет балансы. Сонда Қазақстан мұнай мен газдан түсетін барлық кірістерді ағымда пайдаланбай, Ұлттық қорға жинап отырады. Соңғы бес жылда біз мұнайдың

жылдары арналған Ұлттық қордан тартылатын кепілденген трансферттер туралы” заң жобасын қолдады. Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігінің ұсынысы бойынша 2007 жылы — 301,7 млрд. теңге, 2008 жылы — 341,4 млрд. теңге, ал 2009 жылы 337 млрд. теңге бюджеттің шығыны ретінде пайдаланылатын болады. Келесі жылы 301,7 млрд. теңгенің 40 млрд. теңгесі еңа экономиканың өтарап-таншыру мақсатында даму институттарына жұмсалмақ.

Сондай-ақ 2007 жылғы арналған республикалық бюджеттің негізгі көрсеткіштері осы “голланд ауруына” төтеп беру тұрғысында жасақталмағанын айту керек. Үкіметте де, Парламентте де республикалық бюджет жобасын талдағанда және бекіткенде осы дертін қауіп тиісінше ескерілі деу кын.

Бұл шараның ұлттық және экономикалық қауіпсіздігімізге тікелей әсер ететін жақтары да бар. Мұнай мен газдың әлемдік бағалары төмен түсіп жатса, біздің бюджет ең қиналмай жасақтала беретін болады. Мемлекет мұғалімдерге, дәрігерлерге, зейнеткерлерге, студенттерге, көп балалы отбасыларға, ардагерлер мен мүгедектерге тағайындаған жалқы, зейнетақы, жәрдемақы, стипендия деңгейін еш төмендетпей, тікелей бюджеттік, әлеуметтік міндеттерін абыроймен орындап отырады.

4. Төртінші қадам үшіншінен туындайды. *Бюджеттегі кірісінде мұқайды есепке алмағанда қалыптасатын бюджет тапшылығын шұғыл жою.* Егер 2001 жылы бұл тапшылық ІЖӨ-нің 2%-ын құраса, 2004-2005 жылдары 4,8-4,9%-ына дейін артты. Алған бағытымыз ұлттық мүдделімізге сай келмейді. Мұнайдың бағасы үнемі жоғары бола бермейді. Мәселен, XIX ғасырдың 70-жылдарынан бастап XX ғасырдың 70-жылдарына дейінгі аралықта (100 жыл ішінде) мұнайдың әлемдік бағасы орта есеппен 11-13 АҚШ долларын құрал келді. Бағаның көтерілуі 1973 жылдан ОПЕК саясатынан басталды. Соңғы жылдары ОПЕК-тің әлемдік мұнай өндірудегі үлесі 65%-дан 35%-ға дейін төмендеді.

Бұл адымды жасау кезінде ең алдымен экономикалық өсуге кедергі келтіретін бюджеттің пайыздық емес шығындарын дереу қысқарту керек. Осы шығындардың негізгі бабы “мемлекеттік тұтыну” болып табылады. *Мұндағы қаржылар инвестиция, трансферт, субсидия ретінде еш байланып.* Керісінше, оларды мемлекеттік органдар мен ұйымдар ғана тұтынады. Бір ғана мысал: қазақстандық бюджеттің шығыс жағының көптігі соңшалық, соңғы үш жылда 83,8 млрд. теңге игерілмей қалды. Демек, қыруар ақшаны игеруге бюджет өкімшілері психологиялық тұрғыдан да дайын емес. Ал ақша мол болған сайын салық төлеу тәртібі де төмендейді.

5. Ұлттық банк валюта бағамы саясатына өзгеріс енгізу керек. Кейбір мамандар 2000-2005 жылдары экономиканың жоғары қарқынмен өсуін инвестициямен, оның ішінде шетел инвестицияларымен байланыстырады. Дегенмен де, эконометрикалық талдау жасағанда шамамен экономикалық өсуге валюта бағамының қосқан үлесі 35%-ға жететті.

6. Ұлттық банк ұстанатын қағида — *инфляцияны бақылауды түпкі мақсат ретінде қою (инфляционное таретирование).* Әлемде мұндай қағидамыз ұстанған елдердің саны 21-ден аспайды. Ұлттық банк осы қағидадан басқа ақша салмағын реттеуді (таретирование денежной массы), валютаның айырбастау бағамын (таретирование обменного курса) терізілі мақсаттарды мұқият ескеріп, қажетті ақша-несие реттеу шараларын жасаса, ұлттық экономика үшін өте тиімді болатыны ақиқат.

7. *Салық саясатына өзгерістер енгізу.* Экспорттаушы кәсіпорындарға қосымша құн салығын (ҚҚС) кайтарып беру тегіні өзгерту керек. Тек 2004 жылы экспортшыларға республикалық бюджеттен 104,1 млрд. теңге қайтарылып берілген. Қыруар ақшаны көбіне шикізатты сыртқа шығаратын кәсіпорындар иеленген. Демек, Елбасының 2006 жылы халыққа Жолдауын ескере отырып, ҚҚС-ны қайтарып беру дәстүрін дайын тауар (шикізаттық емес) мен қызмет көрсетулерді экспортқа шығаратын кәсіпорындарға ғана таратқан аса тиімді. Егер шикізатты экспорттайтын кәсіпорындарға да ҚҚС-ны үнемі қайтарып отырсақ, Қазақстанның “голланд ауруынан” құтыла қоюы кын, Индустриялық-инновациялық стратегияның орындалуына үнемі қауіп төніп тұрады.

8. Кен-байлық, шикізат өндірісіне жаппайтын барлық секторларда (өңдеу өнеркәсібі, ауыл шаруа-

реттегі кәсіпорындар ресурстары мұнай-газ, кен-байлық өнеркәсібінің бойлаша айтқанда шикізат өндіретін кәсіпорындардың бір де біреуі жоқ, олар еркін қимылдауда, керісінше, шикізат өндіретін кәсіпорындардың үлесі 87%-ды құрайды.

12. *Мұнай секторына шет ел инвесторлары мен компанияларын жіберуді шектеу.* Қара алтынды өндіруге берілетін лицензиялар мен қол

қойылатын келісім-шарттар (контракт) “голланд ауруын” жою тұрғысынан сарапталып, оларды экономикалық мүддеге толығымен бағындыру іс-шараларын жасап, іске асыру керек.

13. *“Петроқоғам” шеңберіне ұлттық саяси, кәсіпкерлік т.б. зияткерлерін енгізбей, қорғап қалу.* Терминнің мағынасы мынаған саяды: елдің, қоғамның адами, қарлық, кәсіпкерлік қабілеті мен қуатының мұнай-газ секторында шоғырлануы. Мұнай өндіру саласында оның әлемдік бағасынан басқа тәуекелдік жоқ болғандықтан, қоғамның, мемлекеттің элитасы осы секторды жөн көріп, осында жинақталады. Ал өңдеу өнеркәсібінен көтеріп, дамытатын ұлттық бөсекке қабілеті төмендейді.

“Петроқоғам” шеңберіне негізінен Қазақстанның “постэлитасы” (жасы 50-ден асқан, дәстүрлілік ыңғайындағы тұлғалар) жіберіп, “креативті” (25-55 жастағы жас таланттар, икемді, шапшаң тұлғалар) Индустриялық-инновациялық даму стратегиясы негізінде өңдеу өнеркәсібінде шоғырландыру қажет.

“Болашақ” бағдарламасымен келіп жатқан жастарды мұнай-газ секторында емес, керісінше мұнай химиясы, өңдеу өнеркәсібі мен жоғары технология секторларында шоғырландыртқан дұрыс. Бізде сырттан оқип келген жастардың “ҚазМұнайГаз” бен “ҚазТрансГаз” компанияларында қызмет ететіндері жалған емес, демек, “Болашақ” бағдарламасы “голланд ауруын” талаптарына Үкімет тарапынан сәйкестендірілуі керек.

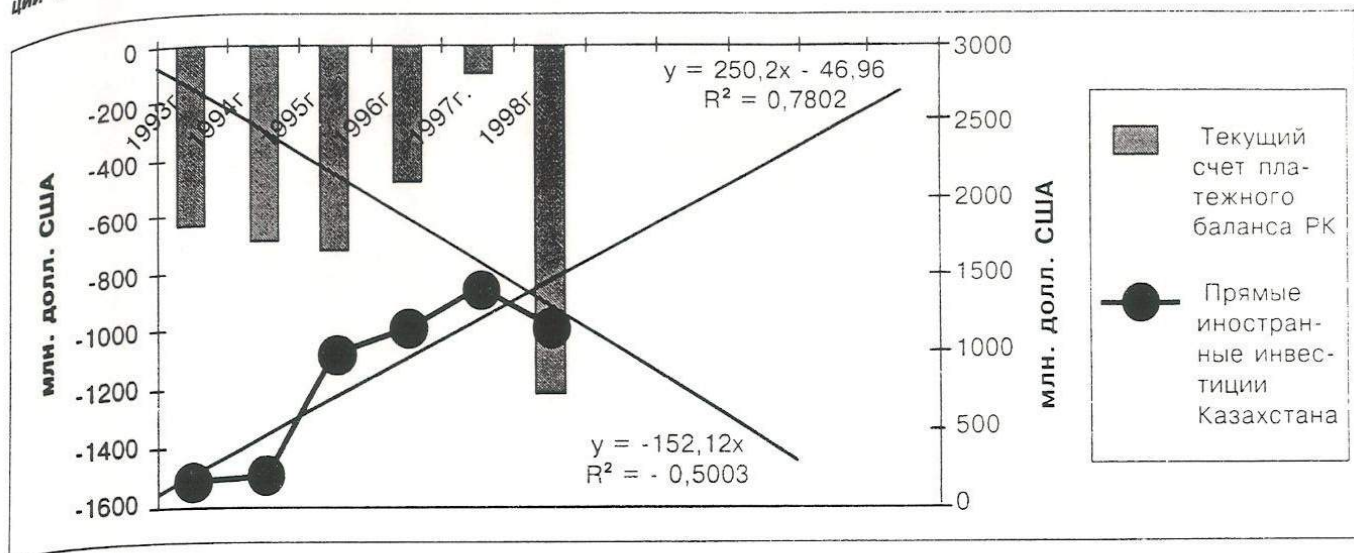
“Голланд ауруының” Қазақстанға қатері өңдеу өнеркәсібінің үлесі шикізат өнеркәсібінің үлесінен артқада сөйлейді.

Осы орайда Ахмет Байтұрсынұлының XX ғасырдың басында “Қазақ жерінде өндіріс жоқ. Қазақ сыртқа (экспортқа) шикізат шығарады, ал сырттан (импорт) сол шикізаттан жасалған дайын өнімді екі-үш есе қымбат бағаммен сатып алуға. Бұл надандықтан келген кемшілік...” деп көтерген экономикалық проблемасы XXI ғасырдың басында Қазақстанға қатер төндіріп тұрған “голланд ауруына” дәлме-дәл келуі ғажап. Аханның стратегиялық көрегенділігіп таң қалдырады.

Жалпы, Қазақстанда Индустриялық-инновациялық даму стратегиясы, Ұлттық қор іспеттес қыдамдар осы дертке қарсы бағытталған шаралар болып табылады. Бұл мәселені Елбасы үнемі Үкіметтің алдына қолданып тартып келеді. Шын мәнінде Қазақстанда мемлекеттік деңгейде қабылданған ірі шешімдер мен іс-қимылдарды зерделеп, төмендегідей нәтиже шығаруға болады:

XX ғасырдың басында өзекті мәселені алғаш рет Ахмет Байтұрсынұлы көтерсе, XXI ғасырдың басында Нұрсұлтан Назарбаев ұлттық экономиканың тұрақты дамуына қауіп төндіріп тұрған “голланд ауруымен” іс жүзінде мемлекеттік деңгейде барынша аябай күресуде. Алайда Үкімет пен Ұлттық банк деңгейінде жоғарыда көрсетілген шаралар қабылдана, Барыстың осы дерттен толығымен құтылып, бөсекке барынша қабілетті 50, соңыра 40 елдің қатарына енуге толық мүмкіндігі бар.

Рисунок 3. Сальдо по текущему счету платежного баланса РК и прямые иностранные инвестиции Казахстана в 1993 — 1998 гг. (млн. долл. США).

Источник: расчеты ЦЗА по данным Нацбанка РК.

1997 г. — -96,4 и 1998 г. — -1214,7 млн. долл. Заметим, что постоянное и долгосрочное обслуживание внешнего долга, размеры которого достигли и фактически превысили пороговое значение экономической безопасности (30–35% к ВВП), осуществляется в большей степени только за счет двух источников: первый — активное сальдо по текущему счету; второй — иностранные инвестиции (см. рис. 3).

Пик среднегодового уровня прямых иностранных инвестиций установлен в 1995–1997 гг. — около 1140–1150 млн. долл. Из рис. 3 явствует, что наихудший показатель сальдо по текущему счету наблюдался в 1998 г., а именно в год потери, в том числе «весеннего сценария» девальвации тенге. До наступления 1998 г. величина отрицательного сальдо текущего счета в 1996–1997 гг. начала постепенно принимать положительную тенденцию. С другой стороны, снижение уровня прямых иностранных инвестиций также свидетельствовало о радикальном изменении валютной политики. Наблюдение прямых иностранных инвестиций позволяет за счет экспоненциальной линии тренда сделать прогноз на 2000–2001 гг. — увеличение более чем в два раза. По отношению к сальдо текущего счета платежного баланса использована полиномиальная линия тренда, значения которой указаны в нижней части рисунка.

В I квартале 1998 г. наблюдалось положительное сальдо текущего счета. Здесь следует подчеркнуть, что решающим фактором стала благоприятная конъюнктура для основных экспортных товаров

Казахстана на мировом рынке. Например, совокупный объем экспорта продукции нефтегазовой промышленности за I полугодие 1998 г. составил 1230 млн. долл., а за 6 месяцев 1999 г. — 705 млн. Увеличение экспорта нефти в 1998 г. было обусловлено в том числе и повышением объемов поставки. Иначе говоря, воздействие мирового финансового кризиса на экономику страны в 1998 г. через призму сужения объемов нефти гипотетически не состоялось.

Во II квартале 1998 г. среднемесячное сальдо по текущим счетам принимает отрицательное значение — -116,8 млн. долл. А значит, наряду с торговым балансом это было вторичным (дополнительным) предупреждением «весеннего сценария» о необходимости немедленной девальвации.

В III квартале этого же года произошло значительное усиление отрицательного сальдо по текущему счету — до отметки 378,1 млн. долл. В этой связи можно предположить, что финансовые события апреля, мая, июня, июля и далее сознательно игнорировались. Если утверждение о том, что власть действовала сознательно, не имеет под собой достаточных оснований, то напрашивается другой вывод: бездействие представителей денежных властей свидетельствует о низком профессиональном уровне лиц, не принимавших или/и не пытавшихся принимать адекватное решение по снижению огромных масштабов утечки и «бегства» капиталов из валютного резерва страны.

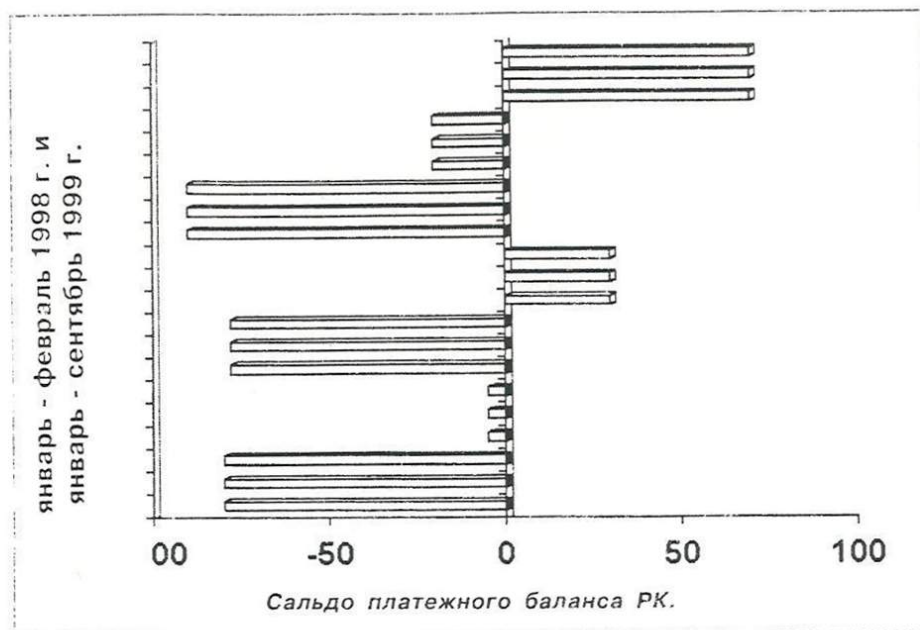
Важнейшим критерием эффективности денежно-кредитной и мак-

роэкономической политики является общее состояние платежного баланса (общий баланс). Мировая практика показывает, что существует прямая либо косвенная связь между финансовой политикой государства и его платежным балансом. Исходя из этого следует отметить четыре тактические и стратегические цели денежной политики любого государства: 1) стабилизация цен; 2) занятость населения; 3) обеспечение экономического роста и 4) достижение положительного сальдо платежного баланса³.

Как видно из диаграммы (см. рис. 4), длительное время сохранялось отрицательное сальдо в платежном балансе. Конечные цели, поставленные в рамках денежно-кредитной политики НБ РК, не были достигнуты, о чем свидетельствует общий счет платежного баланса республики. В конце 1998 г. в результате упущения подряд двух сценариев (речь об «августовском сценарии» пойдет чуть позже) совокупное сальдо общего баланса оказалось отрицательным — около 0,5 млрд. долл. Отрицательное сальдо платежного баланса за 1998 г. составило 442,7 млн. долл. После того, как Нацбанк РК официально обнародовал статистику платежного баланса за 1998 г., стало известно, что для покрытия (закрытия) огромного отрицатель-

³D. WRITSMAN "An Introduction to Monetary Theory and Policy" New York 1971, p. 175. J. FLANDERN "The Balance of Payments Adjustment Mechanism Some Problems in Model Building" 1963, p. 408. O. BATIREL "Malye Politikasi ve Gelismekte Olan Ulkeler". ISTANBUL, 1984, ss. 8-15.

Рисунок 4. Среднемесячные показатели платежного баланса (общий) РК в 1998 — 1999 гг. (млн. долл. США).

Источник: расчеты ЦЭА по данным Нацбанка РК.

ного сальдо платежного баланса, которое образовалось в результате длительного сохранения политики валютной интервенции, денежная власть действительно выплатила за счет резервного актива страны 319,9 млн. долл. и за счет кредита (займа) МВФ, обеспечивающего дополнительную «нагрузку» на ВВП, — около 122,7 млн.

Таким образом, понесенные Казахстаном колоссальные финансовые потери являются прямым результатом того, что и денежная, и валютная политика длительное время проводилась без учета интересов страны.

«Августовский сценарий» 1998 г.

В связи с существованием «всенного сценария», сопровождавшегося минимальными потерями валютных средств, и упущением этого сценария возникает закономерный вопрос: была ли другая возможность осуществления эффективной девальвации?

В действительности у Казахстана помимо первой возможности появилась вторая — беспрецедентная, которая носила неспонтанный характер. Это связано, в первую очередь, с российским валютным кризисом, который датируется 17 августа 1998 г. Валютный кризис, разразившийся в РФ, спровоцировал массированную атаку на тенге. В результате для поддержания завышенного курса были истраче-

ны несколько миллионов долларов из золотовалютного резерва страны. Из-за августовского события наступил второй кульминационный период неизбежности девальвации национальной валюты.

Из анализа торгового баланса текущего счета, текущего счета платежного баланса и общего платежного баланса можно сделать вывод, что они также подавали сигнал о возникновении «августовского сценария». Кроме того, на повторение критической ситуации указывают и другие индикаторы раннего предупреждения.

Диагностика ежемесячной нетто-продажи иностранной валюты (долл. США) через обменные пункты может служить зримым индикатором для установления величины влияния российского кризиса на экономику Казахстана.

Из рис. 5 видно, что тренд ежемесячной продажи долларов претерпел значительное изменение после наступления августовского кризиса в РФ. До финансового кризиса ежемесячный объем продажи валюты носил устойчивый и весьма предсказуемый характер. Однако в период с сентября по декабрь 1998 г. началась ускоренная продажа американской валюты через обменные пункты Казахстана. Это объясняется тем, что дешевая российская продукция (товары и услуги) начала проникать на внутренний рынок Казахстана и вытеснять отечественную продукцию на потребительском рынке за счет низ-

ких цен, являющихся важнейшим фактором конкурентоспособности.

За счет трендов был обнаружен коэффициент «спрэда» (разница) между объемами продажи в течение 4 месяцев до и после наступления российского кризиса. Если до кризиса было продано 948 млн. долл., то после него — 1292 млн. долл. А значит, коэффициент спреда достиг 244 млн. долл. Это прямой экономический ущерб, нанесенный Казахстану во второй половине 1998 г. и возникший из-за поддержания завышенного курса тенге в течение длительного времени.

Другим «чувствительным» индикатором может быть, на наш взгляд, ежемесячный объем торгов долл. США на внутреннем валютном рынке страны, который заблаговременно сигнализирует о грозящей опасности на валютном рынке при отсутствии экономического роста.

Так называемый коэффициент «спрэда» был применен к данному показателю. В основу заложены объемы торгов за 5 месяцев до августовского кризиса и объемы торгов после кризиса за тот же период (см. рис. 6). Выявленный «спред» был потрясающим — свыше 379 млн. долл. До наступления кризиса в РФ совокупный объем торгов (март-июль) составил 351 млн. долл., а в посткризисный период — 729 млн. Среднемесячный объем торгов до кризиса составил 70 млн. долл., а после кризиса — два раза больше (145 млн. долл.). Тренд отчетливо подтвердил предположение о значительном увеличении объема торгов под воздействием валютного кризиса в РФ, характеризующего возникновение распространения угрозы валютной безопасности Казахстана.

Дополнительным показателем для установления уровня воздействия внешнеэкономического фактора выступила среднемесячная динамика портфельной инвестиции Казахстана по счету операций, связанных с движением капитала. Согласно законодательству, портфельные инвестиции означают вложения капиталов в виде приобретения ценных бумаг, основной целью которых является получение доходов на вложенный капитал. Валютные операции, связанные с движением капитала, предусматривают переход средств от нерезидентов в пользу резидентов в сумме, превышающей 100 тыс. долл.

Из диаграммы (см. рис. 7) следует, что до фактического наступления российского кризиса прод

жались довольно высокие вложения капиталов в экономику Казахстана: среднемесячная инвестиция за I квартал 1998 г. составила 4,36 млн. долл., за II квартал — 55 млн. Однако в III квартале (в период возникновения российского кризиса) начался диаметрально противоположный процесс — переход средств от резидентов в пользу нерезидентов в сумме 55,2 млн. долл.

Что же касается IV квартала 1998 г., то среднемесячный отток капиталов из Казахстана достиг 20,3 млн. долл. Далее устойчивый переход средств в пользу нерезидентов продолжался до конца III квартала следующего года, то есть до фактического избавления от политики валютной интервенции.

Принимая во внимание показатели раннего предупреждения платежного баланса Казахстана за 1998—1999 гг., можно констатировать, что в республике действительно возникли уникальные возможности проведения реальной девальвации тенге, сопровождающиеся низкой степенью валютного риска. Разрастание мирового кризиса и падение цен на экспортные товары Казахстана обусловили сокращение валютных поступлений, падение конкурентоспособности отечественных товаропроизводителей из-за воздействия «голландской болезни» (поддержание завышенного курса валюты за счет экспорта нефти и сырья), которую

исповедовала денежная власть страны длительное время, наплыв импортного товара и услуг, обострение бюджетного кризиса и т.д. В этом смысле валютная политика денежной власти повлекла за собой не только секвестирование государственного бюджета, но и неизбежную отставку правительства Н. Балгимбаева. Мы считаем, что главная причина отставки указанного правительства лежит не в бюджетной политике, а валютной политике Национального банка РК.

Таким образом, возникновение повторного круга экономического спада на 2,5% в 1998 г. и 3,8% в начале 1999 г. явилось следствием и прямым результатом валютной политики страны.

Макроэкономическая политика, направленная на достижение устойчивого темпа экономического роста, оказалась максимально дискредитированной за счет валютной политики.

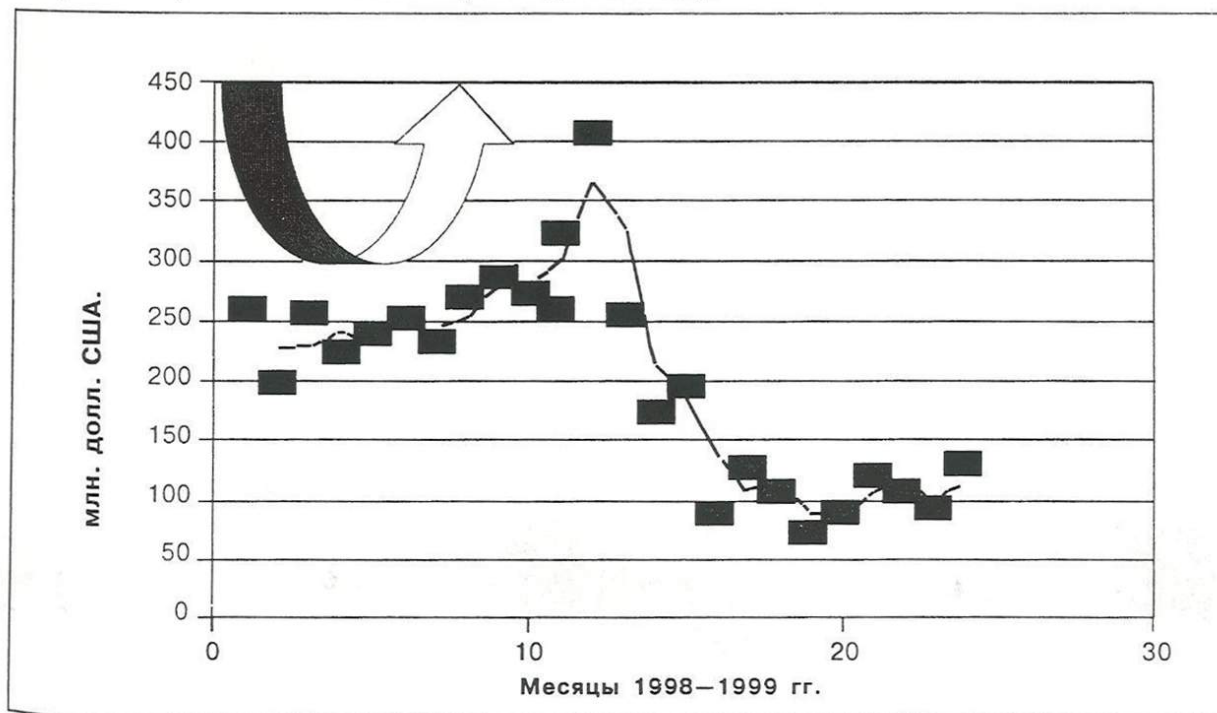
Девальвация — это конкретные действия денежных властей по снижению обменного курса национальной валюты и избавлению от политики валютной интервенции в целях обеспечения сохранности валютных запасов и конкурентоспособности экономики. Как показывает мировой опыт, девальвация является одним из главных инструментов денежно-кредитной политики государства. К сожалению, по нашему законодательству она не выступает в каче-

стве инструмента. Поэтому необходимо внести изменения и дополнения в ст. 30 Указа президента РК, имеющего силу закона, «О Национальном банке РК».

В этой связи нужно обратить пристальное внимание на нижеприведенные экономические и юридические обстоятельства упущенных валютных сценариев Казахстана 1998 г.

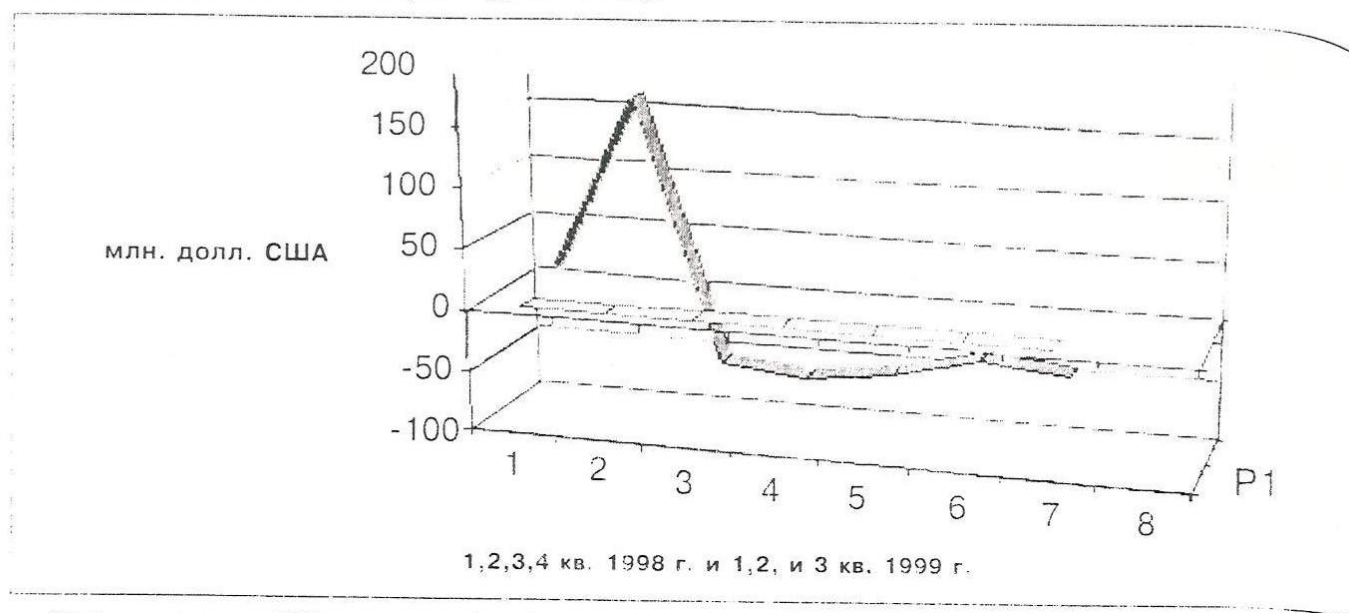
Во-первых, общепризнано, что низкий курс национальной валюты является основой обеспечения экономического роста и способствует значительному увеличению сбережений населения и внутренних инвестиций. Массированное проведение в Казахстане так называемой политики «голландской болезни» продолжало подавлять экспорт товаров несырьевого характера, а значит, темпов экономического роста Казахстана. К сожалению, подобная политика в республике проводилась в течение 5 лет (1994—1999 гг.). Результат — отсутствие «порыва» экономического роста, падение производства, дальнейшее обнищание подавляющей части населения и др. Более того, беспрепятственное поддержание завышенного курса национальной валюты длительное время стало препятствием даже для сырьевых экспортеров Казахстана. Дальнейшее продолжение политики «голландской болезни» могло привести только к одному — ускорению

Рисунок 7. Индикатор нетто-продажи долларов США через обменные пункты страны 1998—1999 гг. (млн. долл. США).

Источник: расчеты ЦЭА по данным Нацбанка РК.

Рисунок 8. Показатель портфельной инвестиции Казахстана в 1998—1999 гг. (млн. долл. США).

Источник: расчеты ЦЭА по данным Нацбанка РК.

темпов растраты валютных резервов и стагнация национальной экономики долгосрочного характера. Закономерным исходом данной политики были темпы экономического роста и падения экономики Казахстана в последние годы: 1994 г. — -24,6%, 1995 г. — -6%, 1996 г. — 0,5%, 1997 г. — 1,7%, 1998 г. — -2,5% и 1999 г. — 1,7%.

Во-вторых, элементами валютного регулирования являются установление порядка проведения валютных операций, определение порядка формирования валютного резерва и валютный контроль. Под юрисдикцией и в управленческой функции НБ РК имелись правовые рычаги и конкретные инструменты прямого и косвенных воздействий на регулирование валютного рынка, которыми он не воспользовался.

В-третьих, правление и председатель Нацбанка наделены дополнительными полномочиями: принимать оперативные и исполнительно-распорядительные решения по вопросам деятельности головного банка РК. Тем не менее они не приняли никаких оперативных решений в период углубления дестабилизации платежного баланса Казахстана.

В-четвертых, контрпродуктивность сохранения политики валютной интервенции длительное время заключалась в растранижении миллионов из валютного резерва ради обеспечения видимости финансовой стабилизации. После сознательного упущения подряд двух сценариев, необходимых для проведения реальной девальвации,

страна вступила в острейшую фазу финансовой стагнации в конце 1998 г., вследствие чего понесенные Казахстаном финансовые потери до наступления 1999 г. достигли около 400 млн. долл. — прямой экономический ущерб.

В-пятых, согласно ст. 4 Закона «О национальной безопасности РК» к угрозам национальной безопасности относится неконтролируемый вывоз капиталов за пределы страны. Однако у нас произошел так называемый контролируемый вывоз капиталов за пределы страны, о чем подтвердили важнейшие индикаторы платежного баланса Казахстана.

В-шестых, п. 5 ст. 18 Закона «О национальной безопасности РК» запрещает принимать решения и действия, провоцирующие истощение золотовалютных активов государства. В данном случае прямое (сознательное) бездействие денежных властей фактически спровоцировало истощение золотовалютного актива Казахстана на сумму 0,4 млрд. долл. в конце 1998 г.

В-седьмых, подотчетность Нацбанка РК парламенту состоит в представлении годового отчета на утверждение, ежегодной проверке деятельности НБ РК Контрольной палатой парламента РК и докладе председателя Нацбанка об основных направлениях денежно-кредитной политики не менее одного раза в год.

В-восьмых, управляемость валютного контроля — это способность денежных властей Казахстана своевременно реагировать и по-

давливать внезапное возникновение негативных факторов и угроз валютной безопасности за счет индикаторов раннего предупреждения и управляемых средств. Отсутствие адекватной реакции и пассивное следование представителей денежных властей за происходящими процессами на валютном рынке свидетельствуют о низком уровне управляемости валютного контроля.

Открытое пренебрежение и отклонение подряд двух сценариев стабилизации платежного баланса в период острейшего экономического кризиса не имеют аналогов в мировой экономической истории. Мировая практика не знает примеров сознательного игнорирования возможностей реальной девальвации при сохранении огромных масштабов дефицита по балансу текущих операций платежного баланса.

Подводя итог, хотелось бы подчеркнуть, что последствия упущенных сценариев и нынешняя ситуация требуют не поиска виновных, а эффективных действий, направленных на реальное обеспечение валютной и экономической безопасности Казахстана.

Для того чтобы не потерять и других возможных сценариев в будущем и не повторить вышеуказанных «приступов» финансового популизма при наступлении 20-й годовщины независимости, денежная власть должна извлечь урок из упущенных сценариев и повысить уровень управляемости валютного контроля в Казахстане.